

ПОДКОВЕНКО Т. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 342.7

СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ ВІДПОВІДНО ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

У статті здійснено аналіз стандартів справедливого суду відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначено, що право на справедливий суд посідає одне з найважливіших місць серед інших загальноновизнаних прав людини, оскільки як основний принцип захисту прав людини його зміст полягає в тому, що будь-яке порушене право може бути відновлене за допомогою певної процедури. Сучасна політико-правова ситуація в нашому суспільстві підтверджує актуальність порушеного питання та доводить необхідність підвищення національних стандартів здійснення правосуддя.

Ключові слова: право, права людини, гарантії прав людини, справедливість, справедливий суд, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

В статье осуществлен анализ стандартов справедливого суда в соответствии с Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. Определено, что право на справедливый суд занимает одно из важнейших мест среди других общепризнанных прав человека, поскольку в качестве основного принципа защиты прав человека его смысл заключается в том, что любое нарушенное право может быть восстановлено с помощью определенной процедуры. Современная политико-правовая ситуация в нашем обществе подтверждает актуальность поднятого вопроса и доказывает необходимость повышения национальных стандартов правосудия.

Ключевые слова: право, права человека, гарантии прав человека, справедливость, справедливый суд, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод.

The article investigates the issue of the fair trial standards in accordance with the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial is one of the most important human rights among other universally accepted human rights. As a basic principle for protection of human rights its content is to regain of violated right using certain procedure. Modern political and legal situation in our society confirms the relevance of the questions raised in the article and proves the need to improve the national standards of justice.

Key words: right, human rights, safeguard for existing human rights, justice, fair trial, European Convention on Human Rights.

Вступ. Право на справедливий суд посідає одне з найважливіших місць серед інших загальноновизнаних прав людини, оскільки як основний принцип захисту прав людини його зміст полягає в тому, що будь-яке порушене право може бути відновлене за допомогою певної про-

цедури. Відсутність у державі такої ефективної процедури захисту й відновлення порушеного права означає, що будь-які інші права, закріплені в національному законодавстві, є просто декларативними положеннями, юридичною фікцією. Вказані обставини зумовлюють необхідність підвищеної уваги до вивчення права на справедливий суд та проблем його реалізації.

Актуальність теми дослідження підтверджується декількома чинниками. По-перше, у системі захисту прав і свобод людини правосуддя визначається як найбільш надійний та ефективний засіб. Реалізацію права на справедливий суд можна розглядати водночас як дієву гарантію захисту будь-якого іншого порушеного права. По-друге, взяття державою на себе міжнародних зобов'язань у галузі захисту прав людини передбачає не лише закріплення цього права в національному законодавстві, а й здійснення активної діяльності щодо усунення перешкод на шляху реалізації права на справедливий суд. По-третє, практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підтверджує, що проблема реалізації права на справедливий суд як загальновизнаної міжнародно-правової норми існує для багатьох держав. По-четверте, ефективність і дієвість міжнародних механізмів захисту прав людини передбачає як необхідну умову забезпечення здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах, оскільки міжнародні механізми є допоміжними й вторинними щодо національної системи судочинства.

Різним аспектам реалізації права на справедливий суд приділили увагу вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як С. Афанасьєв, В. Бігун, А. Бучик, К. Ветвицька, І. Гриценко, Ю. Зайцев, І. Іванець, І. Коваль, В. Колесниченко, В. Мармазов, Ю. Матат, В. Паліюк, М. Погорецький, О. Рябченко, Е. Трегубов, Т. Фулей, С. Шевчук та інші. Однак, незважаючи на значний інтерес сучасних науковців і практиків до цього питання, відзначаємо подальшу актуальність дослідження цієї проблеми та необхідність подальшого більш ефективного реформування системи вітчизняного правосуддя на засадах загальновизнаних загальнолюдських цінностей демократичного суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз змісту права на справедливий суд як міжнародно-правової норми та його впливу й взаємодії з національною правовою системою України, що включає теоретичні, правові та прикладні аспекти. Теоретичні аспекти пов'язані з встановленням змісту цього права, правові стосуються юридичного закріплення досліджуваних норм, а прикладні спрямовуються на вивчення й аналіз практики використання та застосування цих міжнародно-правових норм у внутрішньодержавній сфері.

Результати дослідження. Загальна сукупність прав і свобод людини – це складна система, далека від статичності, простого переліку їх наявності. Процес її появи не можна змалювати за допомогою безтурботного, чітко вивіреного ходу історії, коли одна епоха відносин логічно змінює іншу, а люди, усвідомлюючи необхідність руху від несвободи до свободи, доходять висновку про доцільність єдиних юридичних констант для суспільства й конкретної особистості.

Сучасні правові гарантії стали нині для громадян деяких держав цілком звичними, пройшовши у своєму складному розвитку етапи тривалої гострої боротьби, несприйняття, а іноді й краху ідеалів, надій, ілюзій. Донедавна вважалося, що держава залежно від заслуг перед нею може «обдарувати» тих чи інших учасників відносин різноманітними свободами, пільгами й привілеями. Держава в особі благодійниці виступала основним джерелом прав людини, їх кількості та якісного змісту. Однак раптом це, здавалося б, непохитне переконання змінилося на протилежне: людині а ргіогі, тобто за фактом її народження, належить безліч природних прав, серед яких право на життя, свободу думки й совісті, недоторканність особи та власності, однакове застосування закону до всіх учасників суспільних і правових відносин. Проте за цим «раптом» стояла напружена й тривала робота різних, часом антагоністично налаштованих, протидіючих соціальних сил. Саме таке протистояння зумовило ідею створення правової держави та остаточно сформувало доктрину панування (верховенства) права, а також ідею поділу влади й захисту порушеного права судом.

Безумовно, концепт прав і свобод людини із часом видозмінювався, модернізувався, поступово вдосконалюючись за рахунок виключення одних ціннісних положень, які втра-

тили початкове призначення, і введення нових значимих орієнтирів, що створювались під впливом різних уявлень про навколишню дійсність, світоглядних, філософських, теологічних та інших поглядів. Однак мінімальний перелік прав і свобод, якими могла скористатись людина, залишався майже незмінним, оскільки був не довільним, а похідним від природи, властивої всім людям незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового стану й тих чи інших переконань. Однак визнана система прав і свобод людини водночас викликала проблему пошуку створення ефективних засобів і механізмів їх захисту, гарантування того правового простору, який необхідний кожному, щоб бути Людиною та реалізовувати свій потенціал.

Ефективне функціонування системи правосуддя будь-якої демократичної держави визначається насамперед реальними можливостями реалізації її громадянами права на справедливий суд. Це право, за твердженням І. Гриценка, зумовлюється як інституційними аспектами побудови судової системи, так і особливостями здійснення окремих судових процедур [3, с. 4].

Як зазначає С. Бігун, правосуддя являє собою зв'язок справедливості, права та суду. А суд і право виступають знаряддями досягнення справедливості. Також учений розглядає справедливість як мету правосуддя, наголосивши на тому, що таке розуміння поширене на практиці, наприклад, коли будь-яке рішення суду чи інший результат судової діяльності оцінюється з позицій відповідності справедливості та її критеріїв [1].

Право на справедливий суд передбачене в низці міжнародно-правових актів, які визнано й ратифіковано Україною. Зокрема, положенням статті 10 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошується право кожної людини на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [4]. Пунктом 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) визначається право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [7]. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) проголошується право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [6].

Стандарти справедливого судового розгляду, передбачені статтею 14 МПГПП та статтею 6 ЄКПЛ, характеризуються складним і взаємопов'язаним характером, спрямованим на забезпечення належного здійснення правосуддя. Загальне право на справедливий та відкритий судовий розгляд перед компетентним, незалежним і безстороннім судом, передбачене пунктом 1 статті 14 МПГПП та пунктом 1 статті 6 ЄКПЛ, безпосередньо застосовується в кримінальних і цивільних процесах. Пункти 2–7 статті 14 МПГПП та пункти 2–3 статті 6 ЄКПЛ безпосередньо застосовуються до кримінальних процесів, хоча в багатьох випадках вони паралельно передбачають гарантії для цивільних процесів (наприклад, право на отримання правової допомоги).

З позиції сфери застосування права на справедливий судовий розгляд необхідно враховувати певні моменти. По-перше, Комітет із прав людини та ЄСПЛ використовують різні підходи до рівня розсуду, який можна надавати державам у дотриманні норм справедливого судового розгляду в межах положень МПГПП та ЄКПЛ. Якщо ЄСПЛ надає державам деякі межі розсуду у визначенні повного змісту й практичного застосування прав і гарантій, то Комітет із прав людини дотримується більш суворого підходу. Зауваження загального порядку № 32 про права на справедливий судовий розгляд свідчать: «У статті 14 містяться гарантії, яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватись незалежно від їх юридичних традицій і національного права. Хоча вони повинні повідомляти, яким чином ці гарантії інтерпретуються в їх відповідних правових системах, Комітет зазначає, що основний зміст встановлених Пактом гарантій не може визначатись лише з огляду на положення національного права» [8, с. 21].

По-друге, важливим є питання взаємозв'язку між гарантіями права на справедливий суд та іншими правами, передбаченими МПГПП, а також ЄКПЛ та її протоколами. Процесуальні гарантії, що містяться в положеннях МПГПП та ЄКПЛ про стандарти справедливого судового розгляду, нерідко відіграють важливу роль у реалізації матеріальних гарантій, які

іноді необхідно брати до уваги в ході судового розгляду кримінальних і цивільних справ. Стандарти справедливого судового розгляду співвідносяться з реалізацією права на ефективні засоби правового захисту (пункт 3 статті 2 МПГПП та стаття 13 ЄКПЛ).

Як бачимо, право на справедливий суд є комплексним поняттям і відображає різні сторони його процесуального забезпечення. Науковці визначають, що справедливий суд – це судові процедури, які дозволяють встановити істину без упереджень, залякування чи політичного тиску.

М. Ентіним запропоновано визначати систему таких структурних елементів права на справедливий суд, як органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. На думку автора, за допомогою органічних елементів забезпечується ефективне користування зазначеним правом через доступ до правосуддя й виконання судових рішень.

Інституційні елементи права на справедливий суд – це критерії, яким має відповідати як судова система держави в цілому, так і кожен судовий орган (створення суду й формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів та їх незмінність протягом строку повноважень, незалежність і безсторонність).

Процесуальні елементи права на справедливий суд спрямовуються на забезпечення реальної участі особи або законного представника в процесі розгляду справи, змагальності судового процесу, рівності сторін на всіх етапах судового розгляду та дотримання розумних строків розгляду.

Як спеціальні елементи М. Ентін визначає додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 ЄКПЛ. Положення цих пунктів спрямовуються на забезпечення дотримання універсальних вимог справедливого правосуддя з огляду на особливості кримінального процесу [5, с. 86–87].

Таким чином, право на справедливий суд є досить комплексним поняттям та включає дотримання комплексу взаємопов'язаних елементів. Основними постулатами, які складають зміст права на справедливий суд, можна визначити такі:

1) право на доступ до судочинства, що полягає в реальній можливості доступу до національних судових інстанцій та участі в розгляді справи зрозумілою й доступною для особи мовою спілкування;

2) незалежний і неупереджений суд (із суб'єктивної та об'єктивної позицій), створений на підставі закону, що використовує у своїй діяльності законні повноваження для розгляду відповідної категорії справ;

3) принцип рівності можливостей, що відображає справедливий баланс, гарантію відсутності будь-яких обмежень чи привілеїв, стоїть на захисті рівності процесуальних можливостей;

4) дотримання розумних строків судового розгляду, що також передбачають виконання приписів судового акта, та скорочення періоду правової невизначеності для особи, яка звернулася за захистом порушеного права;

5) публічність розгляду справи, що передбачає відкритість судового процесу для учасників судового розгляду й громадськості;

6) принцип презумпції невинуватості, який полягає в тому, що щодо особи, яка підозрюється в скоєнні злочину або правопорушення, припускається невинуватість доти, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому законодавством, і встановлено вироком суду, що набрав законної сили;

7) процедурні гарантії учасників правовідносин, недопустимість скасування чи обмеження судового контролю в певних сферах або щодо певних категорій справ [2].

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що її справу буде розглянуто й вирішено судом. При цьому особі має забезпечуватись можливість реалізувати вказані права без будь-яких перешкод чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя.

У статті 6 ЄКПЛ передбачається право кожної людини на те, що розгляд її справи відбуватиметься публічно. Публічний характер розгляду справи спрямовується на захист особи від таємного, не підконтрольного суспільству здійснення правосуддя. Публічність судового

розгляду є важливим чинником, спрямованим на зміцнення довіри суспільства до діяльності судової системи.

Справедливість судового розгляду передбачає також розумні строки розгляду справи. Аналіз практики ЄСПЛ показує, що під час визначення розумності строку розгляду справи мають враховуватись такі критерії, як значимість справи для заявника, рівень складності справи, поведінковий аспект сторін у справі, кількість стадій судочинства, а також особливості політичної й соціальної ситуації в державі тощо. Причому розумність строків стосується також строків виконання судового рішення [9].

Статтею 6 ЄКПЛ передбачається право кожного на розгляд справи судом, встановленим законом. Причому термін «суд» практикою ЄСПЛ тлумачиться досить широко. Аналіз рішень ЄСПЛ підтверджує, що під поняттям «суд», крім судових органів, можуть розумітись арбітражні, професійні дисциплінарні органи, органи, які займаються земельними питаннями, органи дозвільної системи тощо [9].

Важливим аспектом в утвердженні права на справедливий суд є встановлення дотримання принципу незалежності й безсторонності суду під час розгляду справи. Незалежність суду передбачає насамперед його здатність до розгляду справи та ухвалення рішення в справі без впливу волі будь-якої зі сторін чи органів державної влади. Адже одним із важливих атрибутів сучасного демократичного суспільства є довіра до суду.

Таким чином, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. стала одним із перших та основоположних документів у галузі захисту прав людини, заснованих на принципах забезпечення об'єктивних стандартів і надання індивідам захисту проти зловживань державною владою. Весь правовий режим ЄКПЛ засновується на прийнятті державами-учасницями зобов'язання щодо забезпечення кожному громадянину прийнятих ЄКПЛ стандартів у галузі захисту прав людини. Закріплена ЄКПЛ обов'язкова юрисдикція Європейського суду з прав людини є однією з її основних переваг перед іншими документами, чинними в цій сфері.

Визначені стандарти права на справедливий суд вирізняються складним і взаємопов'язаним характером, спрямованим на забезпечення належного здійснення правосуддя, забезпечення через його реалізацію дієвого й ефективного захисту прав та свобод людини.

Висновки. Таким чином, удосконалення законодавства в галузі прав людини на основі європейського досвіду є необхідним для інтеграції України в єдиний європейський правовий простір. З метою наближення вітчизняних стандартів у цій галузі до європейських українське суспільство потребує здійснення правових реформ для підвищення рівня захищеності прав особистості з огляду на специфіку вітчизняної правової системи.

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зумовлює виконання державою особливого обов'язку щодо дотримання зобов'язань за цим міжнародно-правовим документом, зокрема й щодо реального втілення принципу верховенства права, гарантування прав та основних свобод людини. Це передбачає визнання прав і свобод людини як основоположних, фундаментальних правових цінностей.

Вважаємо, що для вдосконалення стану дотримання права на справедливий суд в Україні необхідно здійснювати такі заходи:

- удосконалювати національне законодавство відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини;
- проводити семінари, тренінги для суддів із метою ознайомлення їх із нововведеннями та станом дотримання права на справедливий суд, а також із метою глибшого ознайомлення із суттю порушення цього права;
- проводити різнопланові акції серед громадян щодо поглиблення їх знань щодо прав людини, зокрема й цього права;
- аналізувати ефективність роботи судів національної системи, вчасно виявляти недоліки та повідомляти про них із метою уникнення загострення проблеми;
- періодично проводити моніторинг відвідувачів судів щодо якісної зміни діяльності суду, при цьому залучаючи засоби масової інформації та громадські обговорення;

– необхідно відслідковувати практику Європейського суду з прав людини, проводити її аналіз із метою недопущення прийняття нормативних актів, що суперечать цій практиці, та для своєчасного внесення необхідних змін до чинного законодавства.

Для успішного проведення судової реформи в Україні, яка відповідатиме європейським стандартам, доцільно врахувати висновки Венеціанської комісії щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. Наступним надзвичайно важливим кроком є подолання корупції, і не лише в системі здійснення судочинства. Важливим аспектом є гарантування незалежності судової гілки влади, представники якої повинні мати не лише серйозні права, а й обов'язки. Судді мають бути незалежними, насамперед від політиків. Суддя має бути носієм і втілювачем справедливості, зокрема, здійснювати правосуддя та своєю діяльністю забезпечувати громадянам право на справедливий суд.

Таким чином, право на справедливий суд є комплексним поняттям, структурні елементи якого є взаємопов'язаними та взаємовизначальними. Незважаючи на демократичність положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дієвість Європейського суду з прав людини в захисті порушених прав, комплекс прийнятих прогресивних законів, якими збагатилось національне законодавство, залишається багато проблем щодо реалізації права на справедливий суд. Вітчизняне законодавство досі потребує реального забезпечення чіткості, прозорості й доступності правосуддя з огляду на європейські та міжнародні стандарти щодо захисту прав людини. Права людини мають складати пріоритет у здійсненні правосуддя. Судова система повинна реально забезпечувати реалізацію принципу верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, безперешкодність, доступність і прозорість права на судовий захист. Лише за таких умов право на справедливий суд стане реальністю для українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя») / В. Бігун // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія «Юридична». – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2009. – Вип. 48. – С. 21–27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/442>.
2. Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / А. Бучик // Віче. – 2015. – № 22. – С. 2–5.
3. Гриценко І. Право на справедливий суд / І. Гриценко, М. Погорецький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 91. – С. 4–7.
4. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза / М. Энтин // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 3(44). – С. 85–97.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.
9. Трегубов Е. Право на справедливий суд у практиці Європейського Суду з прав людини / Е. Трегубов // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 358–363. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journal/FP/2010-1/10telzpl.pdf>.

